

Luka Jakopčić

(Recider projekt d.o.o., Zagreb)

Mislav Matišić

(Regionalna razvojna agencija Slavonije i Baranje, Osijek)

KRETANJE STANOVNIŠTVA JUGOISTOČNE BARANJE OD 16. DO POČETKA 20. STOLJEĆA U SVJETLU OPĆIH POVIJESNIH PROCESA I POVIJESNODEMOGRAFSKIH IZVORA

UDK 314.14(497.5 Baranja)“15/19“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23. 1. 2017.

Rad analizira kretanje, odnosno društvene kontekste kretanja stanovništva jugoistočne ili hrvatske Baranje od 16. do početka 20. stoljeća, a u svjetlu suvremenih depopulacijskih problema ovog područja. Analiza se temelji na objavljenim i neobjavljenim izvorima (osmanski defteri, kraljevinski i urbarijalni popisi, statistički godišnjaci), mahom iz mađarskih e-repozitorija, odnosno arhiva (Pečuh). Donosi se i tablični pregled kretanja stanovništva naselja jugoistočne Baranje od 16. do početka 20. stoljeća.

Ključne riječi: stanovništvo, Baranja, historijska demografija, 16.-20. stoljeće, ruralni razvoj, depopulacija

Uvod

Kad danas kažemo “Baranja”, obično podrazumijevamo pokrajinu, ili mikroregiju na krajnjem sjeveroistočnom rubu Hrvatske.¹ Površinom od 1.148 km² “baranjski trokut”, smješten između Dunava i Drave, zauzima 2 % površine Hrvatske. Kretanje broja stanovnika ovog prostora kao da odražava stanje zaboravljenog ruba. Od 1991. do 2011. Baranja je izgubila gotovo 30 % populacije (1991.: 54.265 st.; 2001.: 42.633 st.; 2011.: 39.420 st.)² Ipak, ovo je tek

¹ U tom smislu ćemo u ovom radu terminom „Baranja“ označavati današnju hrvatsku Baranju, dok ćemo pri označavanju povijesne ili cjelokupne Baranje u svrhu preciziranja koristiti dodatne atribucije.

² Pavo Šašlin, *Stanovništvo Baranje: obilježja i procesi* (Samobor, 2005), 31; www.dzs.hr, pristup: 01. 06. 2016.

jedna strana medalje. U povijesnoj perspektivi, ova je mikroregija mnogo više od ruba, marginalnosti ili jednolikosti. Riječ je o kraju koji čini tek četvrtinu cjelokupne Baranje, kompaktne geografsko-povijesne cjeline, većim dijelom smještene u današnjoj Mađarskoj. Povijesna baranjska županija (do 1918.), sa sjedištem u Pečuhu (mađ. *Pécs*, njem. *Fünfkirchen*, lat. *Quinque Ecclesiae*), prostirala se na oko 4.390 km². Suvremena zauzima 4.430 četvornih km.³ Njen jugoistočni dio iz sastava uže Ugarske (Mađarske) izlazi Trianonskim sporazumom 1920. godine. U okviru Kraljevstva SHS / Kraljevine Jugoslavije priključen je somborskom srezu, a od 1929. Dunavskoj banovini. Dijelom Hrvatske postaje tek 1945., na temelju zaključaka tzv. Đilasove komisije.⁴

Danas, uslijed njenog povijesnog razvoja, govoriti o Baranji istodobno znači govoriti o društvenoj i ekonomskoj periferiji jednog nacionalnog prostora, ali i o prepoznatljivom i u okviru Hrvatske jedinstvenom prostoru ukorijenjene i relativno očuvane multikulturalnosti, odnosno podunavsko-panonskog kulturnog i ekološkog naslijeđa. Upravo iz potrebe za boljim razumijevanjem tog ambivalentnog stanja – Baranja je svojevrsni “brend s margine” – nastao je i ovaj rad. Metodom i sadržajem, radi se o suvremenom pregledu demografske povijesti Baranje od 16. do početka 20. stoljeća. U širem smislu, cilj nam je ukazati na to da se, osobito u krajevima poput ovog, društveno-povijesni procesi vrlo često nisu odvijali u jednoznačnom ili paradigmatičnom obliku, a pogotovo ne sukladno predodžbama koje danas o njima imamo. Zbog toga ih na jednoznačan i općeprihvaćen način ne treba promišljati ni danas, kada raspravljamo o mogućnostima revitalizacije i budućeg razvoja Baranje.

Fizički i epistemološki okvir za historijsku demografiju Baranje

U svojoj studiji o stanovništvu Baranje od sredine 19. do početka 21. stoljeća, P. Šašlin konstatira: “prirodna osnova je uvelike utjecala na diferenciranje naseljavanja i demografski razvoj” Baranje.⁵ Za razliku od gore spomenutih društveno-povijesnih specifičnosti neuklopivih u različite generalizacije, u ovu se hipotezu geografske “opće prakse” Baranja itekako uklapa. Može se, naime, reći da je jugoistok povijesne Baranje zapravo “lijevak” suhog, za komunikaciju pogodnog tla, položenog u osi sjever-jug, između vodenih prostranstava dviju velikih rijeka. Naselja su se razvila ponajprije u njegovom središtu te na rubovima, duž kontaktnih linija između ocjedite terase i naplav-

³ Danyl Dezsö i Dávid Zoltán, ur., *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)* (Budimpešta, 1960), 32; https://hu.wikipedia.org/wiki/Baranya_megye, pristup: 30. 05. 2016.

⁴ Ivan Jelić, “Povijesni aspekti nastanka granice između Republike Hrvatske i Srbije“, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: zbornik* (Zagreb, 1993), 35-39.

⁵ Šašlin, *Stanovništvo Baranje*, 12.

nih nizina.⁶ Inače, u uvjetima bi zamišljenog prirodnog stanja (bez čovjekovih melioracijskih zahvata) svega 20-ak posto površine današnje hrvatske Baranje bilo sigurno od poplava. S druge strane, tih 20 %, kao i tlo kroz povijest osvajano od rijeka, plodne su terase, blaga pobrđa i naplavne ravni, a dijelom i čuveni černoze. ⁷ Ponovno, dakle, podvojenost: preduvjeti za napućenost, intenzivnu agrarnu aktivnost, pa donekle i razvoj strateške funkcije supostoje sa za iste vrlo nepovoljnim prirodnim uvjetima.⁸

O svemu je ovome, barem u osnovnim crtama, već pisano. Najznačajniji su ovdje citirani doprinosi A. Bognara iz 1971. i P. Šašlina iz 2005. U međuvremenu je g. 1986. u suradnji PIK-a "Belje" i osječkog Zavoda JAZU izdan monumentalni zbornik *Tri stoljeća "Belja"*, u kojem su, među inima, obrađeni i problemi s područja demografije i historijske demografije. U posljednjoj je u kontekstu Baranje zadnjih godina aktivna D. Božić Bogović (*Rođenje, brak i smrt: stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2013.). Naposljetku, ne manje važno je i to što se unazad nekoliko godina obilje izvorne građe i sekundarne literature našlo u mađarskim *online* bazama podataka, npr. na stranicama mađarskog Centralnog statističkog ureda (*Központi Statisztikai Hivatal*) te posebice na *Hungaricani*, portalu posvećenom digitaliziranoj kulturnoj baštini Mađarske.⁹ Ovo je za istraživanje povijesti područja koje je do prije stotinjak godina bilo dio Mađarske neizmjereno sretna okolnost, čak i uz postojanje jezične barijere (ona pri uvelike kvantitativnim, historijsko-demografskim istraživanjima i nije neki nepremostivi problem).

U pogledu „eksternih“ razlogâ za odabir historijsko-demografske perspektive i analize, oni su, vjerujemo, i više nego razumljivi. Što je i na početku teksta potkrijepljeno; u sociodemografski nazadujućoj zemlji, Baranja je jedan od najproblematičnijih dijelova. Kao što ćemo niže pokazati, depopulacijski trendovi ovdje su manje ili više naglašeni duže od 150 godina. Danas, ubrzani spletom različitih faktora (rat, pretvorba i privatizacija, tržišna liberalizacija i globalizacija), djeluju praktički nezaustavljivo.¹⁰ U okviru postojeće paradigme ruralnoga i regionalnog razvoja, ne nazire se nijedan mehanizam koji

⁶ Andrija Bognar, „Stanovništvo Baranje“, *Geografski glasnik* 33/34 (1971), 94.

⁷ Želimir Čečura i Zvonimir Križovan, *Školski atlas* (Zagreb, 2000), 55; Josip Payr, „Opis Beljskog vlastelinstva 1824. godine“, u: Stjepan Sršan, prev. i prir., *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine* (Osijek, 2002), 88.

⁸ Danas, primjerice, u Baranji živi oko 18 % stanovništva Osječko-baranjske županije (bez Osijeka), a istodobno se u njoj obrađuje 28-30 % svih oranica u županiji. *Lokalna razvojna strategija Baranje 2013.-2014.*, 12; Državni zavod za statistiku, „Biljna proizvodnja u 2014.“, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/01-01-14_01_2015.htm, pristup: 02. 06. 2016.

⁹ O čemu i u: Mario Jager i dr., „Baranja u historiografiji“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru* 8 (2011), 70-132.

¹⁰ Usp. Mislav Matišić i Dane Pejnović, „Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske“, *Hrvatski geografski glasnik* 77/2 (2015), 101-140; Antun

bi u dogledno vrijeme negativna demografska kretanja na ovom, ali i širem slavonskom području, mogao preokrenuti. Smatramo da je, između ostaloga, i zbog toga potrebno „utvrditi“ i dopuniti baranjsko historijsko-demografsko „gradivo“, a po mogućnosti ponuditi i njegova nova čitanja.

Šesnaesto i sedamnaesto stoljeće: stanje bolje nego što se misli

Šesnaesto stoljeće razdoblje je tijekom kojeg, nakon osmanskog osvajanja najvećeg dijela Ugarske, kreće (ponovno) naseljavanje njenih južnih dijelova slavenskim stanovništvom. Ovime ujedno počinje i njihova višestoljetna transformacija iz mađarskog u hrvatski i srpski etnički, a onda i hrvatski nacionalni prostor. U funkcionalnom smislu, uobličava se obrazac antropizacije i ovladavanja južnopanonskim prostranstvima pomoću mehaničkog rasta stanovništva imigracijom. Navedeni će princip ostati aktualan sve dok je i zemlja bila osnovicom prosperiteta, dakle do sredine 20. stoljeća.

Suprotno tradicionalnim historiografskim tezama i pretpostavkama, novija istraživanja ukazuju na to da se prelazak Baranje (i srednjeg Podunavlja) pod osmansku vlast ne može promatrati kao drastičan društveni i demografski rez. Dok je lajtmotiv starijih interpretacija desetkovano starosjedilačko stanovništvo – u tom duhu, Bognar pretpostavlja sto i više tisuća stanovnika krajem 15. st.¹¹ – novije ukazuju na to da je broj naseljenih mjesta u baranjskoj županiji sredinom 16. stoljeća i u vrijeme Matijaša Korvina bio gotovo identičan.¹² Uostalom, osmanska je država svoje institucionalne i administrativne strukture često nadovezivala na zatečene odnose, stoga se čini logičnim da je isto moglo vrijediti i na „demografskom“ planu.¹³ S druge strane, ne treba previđati činjenicu da Ugarska nije pala šaptom, nego kroz dvadesetak godina kontinuiranih osmanskih pohoda i unutarnjeg građanskog rata.¹⁴ Krajem 16. st. 60 % naselja

Šundalić, „Osiromašivanje i nerazvijenost – Slavonija i Baranja u očima njezinih stanovnika“, *Socijalna ekologija* 15/1-2 (2006), 125-143.

¹¹ Bognar, „Stanovništvo“, 96.

¹² Claus Heinrich Gattermann, *Die Baranya in den Jahren 1686 bis 1713: Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken* (Göttingen, 2005), 109. Gatterman raščlanjuje tvrdnju Dezse Csánkija s kraja 19. st. o tome da je županija Baranja u drugoj polovici 15. st. imala 949 sela i gradova te pokazuje da je ovaj račun obuhvatio znatno širi prostor (npr. dijelove današnje Slavonije) te dosta već nakon 1450. pustih mjesta. Ukratko, prema Gattermanu, krajem 15. st. naseljeno je 586, a sredinom 16. stoljeća 575 sela i gradova u Baranjskoj županiji.

¹³ Nedim Filipović, *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini (studije)* (Sarajevo, 2007), 161; Nenad Močanin, *Town and Country on the middle Danube, 1526-1690* (Leiden – London, 2006), 13; László Kontler, *Povijest Mađarske* (Zagreb, 2007), 152.

¹⁴ Kontler, *Povijest Mađarske*, 146-154. Inače, južna je Baranja osvojena Mohačkom bitkom 1526. g., dok je Pečuh, županijsko sjedište, pao 1543., dvije godine nakon Budima.

Sečujsko-mohačkog sandžaka, upravne jedinice formirane na tlu istočne polovice srednjovjekovne Baranjske županije, sela su s manje od 10 kućanstava.¹⁵ Mahom se nalaze u brežuljkastim predjelima te u poplavnim nizinama. Nastanjuje ih starosjedilačko pučanstvo.¹⁶ Ostaje otvorenim u kolikoj je mjeri ovakav prostorni raspored nastavak prisutnosti disperziranih, skrovitih i autarkičnih naselja srednjeg Podunavlja tijekom ranijeg razdoblja,¹⁷ a u kolikoj se radi o direktnoj posljedici nemirnih vremena na strateški važan baranjski „lijevak“.¹⁸

Kad je riječ o broju stanovnika Baranje u osmanskom razdoblju, za pretpostaviti je da je početni period (do zadnje trećine 16. st.) predstavljao godine demografskih gubitaka i poremećaja, ne samo u obliku iseljavanja, nego i u vidu unutarnjih migracija, tj. sklanjanja domaćeg stanovništva s glavnih komunikacijskih pravaca. Neka je petnaestostoljetni demografski maksimum iznosio oko 15 tisuća duša, red veličine koji u uvjetima predmodernog, samodostatnog agrarnog društva nije, čini se, premašivan ni na demografskom vrhuncu osmanskog razdoblja u 17. st., ni kasnije, sve do zadnje trećine 18. st.¹⁹ U odnosu na ovu procjenu, prvi osmanski defter (popis poreznih obveznika – nemuslimanskih kućanstava) Sečujsko-mohačkog sandžaka iz 1554. u baranjskim mjestima popisuje ukupno 1.127 kućedomaćina u 46 naselja.²⁰ Procjena temeljena na prosječno sedam ukućana dovodi nas do 7.889 nemuslimanskih stanovnika.²¹ S nepopisanim povlaštenim vakuf-posjedima (Vardarac, Bilje,

¹⁵ Mohački se sandžak prostirao između Dunava i Karašice, geostrateški uobličen kao izduženi koridor koji je povezivao sjeverni i južni dio Budimskog ejaleta (pašaluka), tj. zone Beograda i Budima. S desne obale Karašice, baranjske rječice usporedne s tokom Dunava, prostirao se Pečujski sandžak, isprva dio Budimskog, a nakon 1600. Kaniškog ejaleta (usp. kartu na: https://hu.wikipedia.org/wiki/Budai_vilajet, pristup: 03. 06. 2016.)

¹⁶ Elöd Vass, „A szekesői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása”, u: *Baranyai helytörténetírás 1977*, ur. László Szita (Pécs, 1979), 25; Gatterman, *Die Baranya*, 109. U Baranji su se etnički dominantno mađarska naselja do današnjih dana održala ponajprije na istoku pokrajine, uz rub dunavskih močvara.

¹⁷ Moaćanin, *Town and Country*, 10; Luka Jakopčić, *Divljina s pečatom: socioekološki sustav brodske Posavine u 18. st.* (Slavonski Brod, 2016), 242.

¹⁸ Sjetimo se npr. Sulejmanovog mosta od Osijeka do Darde (usp. Halil Inalcik, *Osmansko Carstvo, klasično doba 1300.-1600.* (Zagreb, 2002), karta 2).

¹⁹ Usp. Moaćanin, *Town and Country*, 10-11, 24; Jakopčić, *Divljina*, 113-117.

²⁰ Gattermann, *Die Baranya*, 235 i dalje.

²¹ Na temelju nekih narativnih izvora s kraja 17. st., Gatterman na starosjedilačke, mađarske porodice u Baranji primjenjuje multiplikacijski faktor 6,5, a na novopridošle, južnoslavenske 4,4 (Gatterman, *Die Baranya*, 128). Ovdje ćemo za 16. st. na Mađare primijeniti faktor 7, na temelju procjene Moaćanina (*Town and Country*, 45) te analize Györgyja Tímara („Demografska povijest Baranje do 1910. godine“, u: *Tri stoljeća „Belja“: zbornik* (Osijek, 1986), 50). Tímar, naime, navodi da su početkom 18. st., čini se, „velike obiteljske zajednice kod Mađara već bile u raspadanju“, što nas u povratnoj projekciji navodi na nešto višu procjenu za kraj 16. st. Prema istom načelu, „slavenski“ faktor krajem 16. st. podižemo na 5, budući da zamjetnije južnoslavensko doseljavanje počinje od 1560-ih (Tímar, „Demografska povi-

Kopačevo, *Camafalva*),²² muslimanima i drugim eventualno nepopisanim kućanstvima, ukupna se brojka mogla kretati oko 9.500 stanovnika, uslijed čega bi se moglo zaključiti da je demografski gubitak Baranje tijekom ratova 16. stoljeća iznosio 30-40 %.

Za razliku od prvog, defter iz 1591. odražava stanje pokrajine u procesu demografske obnove, s uočljivom pojavom južnoslavenskog, u prvom redu pravoslavnog (*rackog*), manjim dijelom i katoličkog (*šokačkog*) stanovništva (prema onomastici deftera, Južni Slaveni su 1591. činili oko 13 % stanovništva sandžaka).²³ Ukupno je popisano 1.509 kuća u 44 naselja, što je uz faktor 7 za autohtono i 5 za novopridošlo stanovništvo (10.407), te uz muslimane po varošima i strateškim uporištima (Zmajevac, Kneževi Vinogradi, Lug, Darda), ukupno moglo iznositi oko 11.000 stanovnika.²⁴ Budući da se od 2.695 popisanih kućedomaćina, njih 1.509 ili 56 % nalazilo na području današnje hrvatske Baranje, možemo reći da nam se procjena poklapa s onom Elöda Vassa, koji je broj nemuslimanske raje u sandžaku 1591. procijenio na 20-ak tisuća (na području cijele županije broj se mogao kretati oko 50 tisuća).²⁵

S defterom 1591. završava i mogućnost relativno pouzdanih, kvantitativnim izvorima potkrijepljenih pretpostavki o stanovništvu Baranje u osmanskome razdoblju. U 17. st. praksa vođenja deftera zamire (ili nam zasad nisu poznati). Općenito gledano, novija historiografija i istraživanja smatraju da se radilo o na svim područjima društvenog života relativno dinamičnom periodu, što se logikom stvari očitivalo i na demografskom planu.²⁶ Doduše, jedini nam dostu-

jest“, 41), što znači da je oko 1590. najranije pridošli slavenski element djelomično već bio u procesu povezivanja u proširene i zadružne obitelji. O fenomenu privremenog demontiranja zadružne porodice dinarskih stočara, radi lakšeg migriranja, te potom ponovnog povezivanja nakon doseljenja, vidi u: Eugene Hammel i Kenneth Wachter, „Vrednovanje slavenskog popisa stanovništva iz 1698. godine“, *Etnološka tribina* 19 (1996), 120.

²² Tímar, „Demografska povijest“, 40.

²³ Isto, 42.

²⁴ Baranjski su kućedomaćini popisani u okviru nahije Branjin Vrh te manjim dijelom nahije Mohač (Gata, *Danofcse-Dánoc*, Topolje, *Véjk*) (usp. Vass, „A szekcsői-mohácsi szandzsák“, 56-81). Dvije napomene: g. 1591. popisani su i Bilje, Kopačevo, Vardarac i *Camafalva*, zbog čega je i razlika u broju kuća između dvaju deftera osjetnija od one u procjeni ukupnog broja stanovnika. Nije popisana Darda, budući da je ona nakon 1566. i dovršetka strateški važnog Sulejmanovog mosta do Osijeka pripojena osječkoj nahiji, odnosno sandžaku Požega (Ive Mažuran, „Zbirni popis trgovišta i sela u nahiji Baranyavar, Burunovar (Branjin Vrh) iz 1628. godine“, *Osječki zbornik* 29 (2010), 20, 178). Drugo, ubikacije manje poznatih naselja/toponima te usporedne hrvatske i mađarske varijante njihovih naziva nalaze se uz tablicu priloženu na kraju rada.

²⁵ Vass, „A szekcsői-mohácsi szandzsák“, 25-27.

²⁶ Usp. npr. Moaçanin, *Town and Country*, 10-24, 32, 44; Stanko Andrić, „Baranja“, <http://hipsb.hr/baranja/>, pristup: 30. 05. 2016; <http://pazirik.hu/en/projekt/a-pecsi-szent-bertalan-templom/>, pristup: 04. 06. 2016.

pri kvantitativni izvor, popis naselja i kućanstava branjinvrške nahije iz 1628., pruža iznenađujuće pesimističnu sliku. Nalazi svega 972 kuće, od kojih neočekivano malen broj slavenskih (80 *rackih* i nijednu šokačku).²⁷ Popis, tj. njegov prijepis, sadrži 44 naselja, od kojih se svega njih 16 dâ iščitati u toponimski koliko-toliko prepoznatljivom obliku te povezati s nazivima iz ranijih popisa.²⁸ U njima je, u odnosu na 1591., popisano 79 kuća manje. Ostaje dvojbenim kolika se paradigmatičnost može pridati ovom uvidu, s obzirom na veličinu uzorka, demografske trendove s kraja 16. st., naznake o istima tijekom 17. st. te povijest samog izvora. Kao što pokazuje naša procjena demografskih kretanja u Baranji 1590.-1680. (već spomenutih 15-ak tisuća), odlučili smo “ne vjerovati” mu.

Osamnaesto stoljeće: demografski proboj stoljetnih okvira

Epoha najveće demografske ekspanzije Baranje započela je egzodusom. Tijekom austrijskog osvajanja osmanske Ugarske 1680-ih napuštena je polovica naselja Baranjske županije iz srednjovjekovnog i osmanskog perioda, dok naseljenima ostaju 282 mjesta.²⁹ Dobar se dio operacija, kretanja vojski te posljedično pustošenja, represije i samovolje odvijao upravo na području “baranjskoga lijevka”.³⁰ Pritom je, prema Gattermannu, uočljivo da se stanovništvo često ne odlučuje za iseljavanje izvan pokrajine, koliko za lokalni, “zbjegovski” tip promjene prebivališta u smjeru naplavnih nizina te šuma i pobrđa, osobito sjevernijih dijelova županije.³¹ Zbog toga – iako austrijski popisi iz vremena neposredno nakon rata (oko 1690.) u Baranji bilježe za 2/3 manji broj kućanstava (480) od broja u (pred)osmansko doba,³² pri čemu su neka velika naselja poput *Ugafalve* ili *Danóca* potpuno nestala – točne razmjere demografskog pada nije moguće precizno utvrditi, budući da nam je nepoznat udio kućanstava koja popisivači zbog nepristupačnog terena nisu uspjeli evidentirati.³³ Istodobno, ne treba misliti da je ovaj “skriveni” kontin-

²⁷ Mažuran, „Zbirni popis“, 178. Treba imati na umu da autori izvora najčešće nisu bili „iz naroda“, pa nisu nužno uočavali razliku ili pridavali važnost razlikovanju pravoslavne i katoličke doseljeničke komponente.

²⁸ Naime, radi se o izvoru iz treće ruke: originalni osmanski zapis preveden je u Beču na njemački, da bi ga po pronalasku I. Mažuran preveo na hrvatski. Činjenica da su nazivi 2/3 mjesta do nas došli u nerazlučivom obliku svjedoči o manjkavostima u svakom od triju koraka (usp. npr. Mažuran, „Zbirni popis“, bilj. 6 i 8, 19 i 32, veličinu *fonta* i dr.).

²⁹ Gatterman, *Die Baranya*, 118. Cijeli Veliki bečki rat trajao je, kao što je poznato, 1683.-1699.

³⁰ Isto, 35, 118.

³¹ Isto, 132.

³² Isto, 235 i dalje; Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt: stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* (Beli Manastir, 2013), 125.

³³ Usp. Gattermann, *Die Baranya*, 125. Npr. beljski nadstojnik Josip Payr u svom opisu vlastelinstva iz 1824. navodi za selo Šumarina (*Benge*): “Ranije je mjesto bilo opkoljeno trskom

gent bio naročito velik, budući da je popisom 1720., koji sigurno, barem za tadašnje pojmove, nije bio aljkavo proveden, a nastao je u vrijeme povratka prognanikâ i daljnje južnoslavenske imigracije, u Baranji zabilježeno (svega) 578 kućanstava.³⁴ Prema tome se čini logičnim pretpostaviti da tridesetak godina ranije ukupni broj kućanstava nije mogao biti znatno viši od pismeno navedenog. Čak i kad bismo rekli da je oko 1690. i do 20 % domaćinstava ostalo neevidentirano, projekciju broja stanovnika (2.526), načinjenu primjenom multiplikacijskih faktora 6,5 i 4,4 (usp. bilj. 21), ne bismo podigli za više od 1.000 osoba. Oko 1690. godine, 3.000-3.500 duša u 24 naselja moglo je činiti najviše 20 % stanovništva cijele županije,³⁵ te samo 20 % stanovništva Baranje u osmansko i predosmansko doba. Za demografsku situaciju krajem 17. st. treba primijetiti i to da je veliki broj u 16. st. mađarskih sela sada većinski šokački-hrvatski ili srpski (Baranjsko Petrovo Selo, Bolman, Branjina, Branjin Vrh, Darda, Duboševica, Gajić, Jagodnjak, Luč, Podolje, Popovac, Topolje). Zanimljivo je i to da su emitivne regije iseljavanja prema Baranji, barem ako je suditi prema primjeru Pečuha, “klasične” – Bosna i Hrvatska (današnja sjeverozapadna Hrvatska).³⁶

Stabilizacija i promjena demografskih trendova bile su spore i mukotrpne, po čemu se Baranja ne razlikuje od drugih južnougarskih krajeva.³⁷ Jest da u ovo vrijeme pada i ustrojavanje vlastelinstava Belje i Darda, koja gotovo da se mogu smatrati sinonimom za povijest moderne Baranje, no za suvremenike su vjerojatno utjecajniiji događaji bili Rákóczijev ustanak, daljnji sukobi s Osmanlijama, razbojnički prepadi, poplave i sl.³⁸ Za razliku od razdoblja nakon osmanskog osvajanja u 16. st., kad se uslijed demografskog rasta na Zapadu prostor Ugarske našao “u idealnoj situaciji za zadovoljavanje potražnje” te postao “najveći svjetski izvoznik mesa”, a pokrajine Tolna, Baranja i Tokaj središta proizvodnje i trgovine vinom,³⁹ početak 18. st. čine “godine depresije agrarnih cijena, koje su pogotovo morale pogađati dobro koje se nalazi[lo]

(kao i više drugih naselja) te se uopće nije vidjelo. K njemu je vodio samo jedan put po kojem se moralo i vraćati. Ostala su ga naselja ironično zvala tvrđava.” (Payr, “Opis”, 105).

³⁴ http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras; usp. Gattermann, *Die Baranya*, 132, 134.

³⁵ Gattermann, *Die Baranya*, 128.

³⁶ Isto, 153.

³⁷ Usp. Jakopčić, *Divljina*, 105 i dalje.

³⁸ Još jedna Payrova ilustracija, na primjeru 1815/16. koloniziranog sela Grabovac: „Ranije je [putnik] zimi gotovo pola dana od Kneževih Vinograda do Luga bio izložen razbojnicima i vukovima idući kroz tamnu kozaračku šumu. Njegov se pogled mogao zaustaviti s desne strane samo na šikarama, pustim pašnjacima i nepreglednom ritu s tršćacima, a s lijeve na tamnoj kozaračkoj šumi.” (Payr, “Opis”, 111)

³⁹ Kontler, *Povijest Mađarske*, 167.

na krajnjoj periferiji tadašnje Austrije”.⁴⁰ Kao što je rečeno, g. 1720. u Baranji nalazimo tek stotinjak domaćinstava više nego oko 1690., raspoređenih u 27 naselja. Uz multiplikacijski faktor od 5,5 za mađarska, 5,62 za srpska te 6,22 za šokačka-hrvatska sela, dolazimo do projekcije od 3.287 stanovnika.⁴¹ Drugim riječima, demografski je oporavak bio minimalan, pri čemu se udio stanovništva “baranjskoga lijevka” u odnosu na stanovništvo cijele Baranje dodatno smanjio (1690. g. – 15,3 % svih kućanstava; 1720. g. – oko 10 %).⁴²

Istinski demografski iskorak počinje u godinama prema sredini te osobito prema kraju 18. stoljeća. Od razdoblja vladavine Karla III. (Karla VI. kao cara), preko terezijansko-jozefinskog perioda, te s vrhuncem u agrarnoj konjunkturi tijekom napoleonskih ratova, implementira se merkantilistički razvojni koncept, u austrijskoj inačici poznat kao kameralizam. Njegovu osnovu činila je težnja da država proizvede što veću količinu bogatstva, što je u slučaju habsburške “podunavske monarhije”, obilježene golemim prostorima ekstenzivne, kvalitativno nerazvijene poljoprivrede, bilo moguće jedino kultiviranjem i obradom generalno plodne zemlje pomoću što brojnije radne snage. S obzirom na pustoš ugarskog prostora u polaznoj točki ovog procesa, te budući da je tijekom 70-ak godina, počevši od sredine 18. st., bilježen stalni rast cijena poljoprivrednih proizvoda, glad velikih vlastelinstava za novim podloznicima bila je praktički neutaživa (rast stanovništva zapravo je neutralizirao potrebu za promjenama u feudalnim društvenim odnosima, odnosno za ulaganjima u agrarnu tehnologiju).⁴³ Tako u odnosu na *conscriptio* iz 1720., terezijanski urbarijalni popis 1767. na području Baranje bilježi 2.518 kućanstava u 30 naselja (suprotno srednjovjekovnoj praksi, primjećujemo okrupnjavanje postojećih sela, a ne gomilanje disperziranih i patuljastih).⁴⁴ Sada su, uz južnoslavenski element, primjetni i rezultati koloniziranja iz njemačkih zemalja (sela Beli Manastir, Čeminac, Petlovac, Podravlje, Popovac). Što se tiče preciziranja broja stanovnika u ovo vrijeme, iako nismo uspjeli utvrditi argumentirano multiplikacijsko uporište, okvirno možemo pretpostaviti prosječno 5-6 ukućana, tj. 14-16 tisuća stanovnika Baranje sredinom i krajem 1760-ih. Prema tome je, dakle, predmoderni demografski (ciklički?) maksimum ponovno dosegnut potkraj druge trećine 18. stoljeća.

⁴⁰ Vladimir Stipetić, “Agrarno-ekonomski okviri razvitka poljoprivrede Baranje i ‘Belja’ u minulna tri stoljeća”, u: *Tri stoljeća „Belja“*, 152.

⁴¹ Multiplikacijske faktore izračunavamo na temelju Tímarove analize strukture obitelji u Baranji 1724. g. (Tímar, „Demografska povijest“, 50).

⁴² Usp. Gattermann, *Die Baranya*, 124, 134.

⁴³ Usp. Igor Karaman, „Osnovna obilježja imanja Belje i Darda u sastavu kasnofeudalnih kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918. godine“, u: *Tri stoljeća „Belja“*, 81.

⁴⁴ <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/>, pristup: 02. 06. 2016.

Jozefinski popis stanovništva proveden 1784.-1787. najpoznatiji je protostatistički popis na našem povijesnom prostoru.⁴⁵ Mađarski Statistički ured objavio ga je 1960., a danas je dostupan i *online*.⁴⁶ Dokument je zorni odraz svoga vremena, obilježenog težnjama za stvaranjem centralizirane države koja efikasno upravlja svojim demografskim i prostornim resursima (u potonjem smislu, pandan ovom popisu stanovništva je istodobno nastala jozefinska kartografska izmjera Monarhije).⁴⁷ Radi se o prvom popisu koji usporedno donosi broj obitelji i stanovnika, tako da istraživača pošteduje nezahvalnih nagađanja o mogućem broju ukućana. Prema njemu, u Baranji 1787. živi 25.399 stanovnika u 4.205 kućanstava i 32 naselja.⁴⁸ To je 15 % stanovništva cijele županije koja ima 170.963 stanovnika (bez Pečuha 162.110).⁴⁹ Prosječna baranjska obitelj u to vrijeme broji 6,45 članova (županija: 6,76; Ugarska bez gradova: 5,34).⁵⁰

Devetnaesto stoljeće: demografski vrhunac i “sistem jedinca”

Kraj 18. i početak 19. stoljeća demografski je možda i najfertilnije razdoblje baranjske povijesti, budući da u to vrijeme mehaničko pritjecanje doseljenika više nije izraženo kao tijekom 18. st. (stanovništvo se pod utjecajem imigracije s juga i sjevera u razdoblju između 1720-ih i 1770-ih učeterostručilo, dok je između 1760-ih i 1780-ih ostvaren rast od 70 %). Unatoč svođenju imigracije na kontrolirano, “kvalitativno” naseljavanje Nijemaca,⁵¹ između 1787. i 1828. broj stanovnika Baranje porastao je za 42 %, a 1828.-1869. za daljnjih 27 %. S obzirom na prirodna obilježja i poljoprivredne potencijale pokrajine, radi se o logičnom korespondiranju s vrhuncem gore opisanog austrijskog, odnosno ugarskog agrarnog merkantilizma. Iako i dalje na feudalno-agrarnim osnovama, u ovom periodu dolazi do različitih dalekosežnih koraka u jačanju proizvodnih potencijala Baranje: uređuju se odvodni kanali (npr. Albrechtov), grade nasipi, regulira korito Dunava. Površine dobivene ovim zahvatima ući će u kategoriju

⁴⁵ Detaljnije o protostatističkim popisima stanovništva iz 18. i prve polovice 19. st. u: Petar Korunić, „Stanovništvo Hrvatske 1802. godine“, *Historijski zbornik* 66 (2013), 1: 47-54.

⁴⁶ Dezsö i Zoltán, *Az első*, http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1784_elso_magyar/?pg=433&layout=s, pristup: 30. 05. 2016.

⁴⁷ Govoreći o jozefinskim popisima, treba spomenuti da je S. Sršan preveo i objavio dio upitnika s podacima o broju i obilježjima stanovništva današnje hrvatske Baranje, nastalog u svrhu „moralnog i fizičkog“ upoznavanja Pečujskog okruga 1785. g. Usp. Stjepan Sršan, *Baranja 1785. godine* (Osijek, 1999).

⁴⁸ Dezsö i Zoltán, *Az első*, 6-17. Jasno, iako popisi od ovoga nadalje donose egzaktnije brojeve, to ne znači da su bili najprecizniji, kao što to, uostalom, nisu ni danas.

⁴⁹ Isto, 64.

⁵⁰ Isto, 40.

⁵¹ Usp. Payr, „Opis“; Sršan, *Baranja 1785.*, *passim*.

najboljih tala u kraju.⁵² Istodobno, postojeća i novoraspoloživa poljoprivredna prostranstva “osvajaju” se i kultiviraju osnivanjem želirskih (najamničkih) naselja (npr. Kozarac, Grabovac, Kneževo)⁵³ te osobito pustara, od selâ izdvojenih i udaljenih proizvodnih jedinica, također sa stanovništvom / radnom snagom u statusu najamnikâ, a ne kmetova s vlastitom kućom i zemljištem.⁵⁴

Prema popisu nastalom u sklopu kanonske vizitacije Pečujske biskupije 1829., Baranja u ovo vrijeme ima 36.050 stanovnika, nastanjenih u 44 mješta.⁵⁵ Nadopunimo li ovaj popis onim kraljevinskim iz 1828., koji nam pruža uvid u broj kućanstava,⁵⁶ doći ćemo do broja od 4.494 obitelji (bez Gajića i Kneževih Vinograda), tj. do prosječno 7,53 ukućana.⁵⁷ Ovaj porast veličine obitelji proizlazi prvenstveno iz tendencije stvaranja velikih obitelji kod Hrvata-Šokaca (prosječno 11,29 ukućana),⁵⁸ koja se pak uklapa u tezu o združnom povezivanju u drugoj ili trećoj doseljeničkoj generaciji (bilj. 21).

Opisana tendencija, međutim, nije bila jedina ni jednoznačna. U južno-ugarskom socioekonomskom i kulturnom kontekstu, širenje složenih obitelji (do udjela 20-30 % u 19. st.) zapravo se može promatrati i kao jedan od načina suočavanja s problemom nedostatka obradive zemlje (pri čemu taj nedostatak treba shvatiti uvjetno, ne kao apsolutni nedostatak koji uzrokuje glad, nego re-

⁵² Dragutin Marjanović i Stjepan Mađar, „Odvodnja područja Baranje i poljoprivrednih površina ‘Belja’“, u: *Tri stoljeća „Belja“*, 33.

⁵³ Uz pustaru *Lak* 1820-ih izgrađen je dvorac, kamo je 1827. preneseno sjedište beljskog vlastelinstva. Uslijed ovoga je i Kneževo (*Föherceglak*) iz osamljene pustare preraslo u administrativno-proizvodno naselje.

⁵⁴ Timár, „Demografska povijest“, 56. Zanimljivo je da od 18. do 20. st. ove proizvodne točke nerijetko nastaju, tj. “izranjaju”, ali i ponovno nestaju, katkad i pod različitim imenima, na mjestima nekadašnjih sela i predija (*Henye*-Petlovac, *Gáta*-Busiklica, Sudaraš, *Hencse*-Novi Beždan, *Rév*, *Mitvár*-Mitrovac i dr.) (usp. András Pataky, „Nestala naselja u Baranji do sredine 18. stoljeća“, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, 5 (1999), 34-55; Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 54; Mažuran, “Zbirni popis”, 178). Ipak, njihovi su status i funkcija sada drukčiji, odnosno radi se o prostornim odrazima procesa “pregovaranja” predmodernih socioekonomskih struktura Baranje sa suvremenim kapitalizmom i njegovom potrebom da te strukture liberalizira.

⁵⁵ Stjepan Sršan, prev. i ur., *Kanonske vizitacije: Baranja, sv. II (1829.-1845.)* (Osijek, 2004), 7 i dalje.

⁵⁶ Nažalost, ovaj popis ne omogućava utvrđivanje broja osoba starijih od 60 godina.

⁵⁷ Podatke za Gajić (*Márok*, *Herczegmárok*) nismo uspjeli pronaći. Podaci za Kneževe Vinograde su nepotpuni. Prema Payru, u prvom selu je 1824. živjelo 943 ljudi u 77 kuća, a u drugom 1.961 u 266 kuća (Payr, „Opis“, 112, 116). Dakle, prosječno 12,24, odnosno 7,37 ukućana. Popis 1828. koji smo koristili nalazi se u Arhivu Baranjske županije u Pečuhu (*Baranya megyei levéltár*). Originali vezani za hrvatsku Baranju dostupni su pod nazivom *Conscriptio regnicolaris 1828*-naziv (red. br.) sela, a mikrofilmovi pod signaturama xv. 15, I/22, I/23, I/24, I/25, I/26, I/27.

⁵⁸ Timár, „Demografska povijest“, 52; *Conscriptio – Petárda* (249), *Darázs* (44), *Dályok* (59), *Lócs* (182), *Nagybodolya* (25), *Baranyavár* (8), *Benge* (16), *Izsép* (45), *Torjanc* (246); Payr, „Opis“, 101 i dalje.

lativni koji uzrokuje nerentabilnost).⁵⁹ Fenomen, prema Katusu, često korelira s niskim bračnim fertilitetom, tj. kontrolom rađanja, praksom svojstvenom južnougarskim županijama (Zala, Veszprém, Somogy, Tolna, Baranja) i prije ukidanja feudalnih odnosa, nastupa modernog kapitalizma ili ulaska u demografsku tranziciju.⁶⁰ Uzroke ove pojave spomenuti autor objašnjava „koktelom“ faktora poput običaja ranog stupanja u brak, norme podjele nasljedstva svoj djeci, u jednakim dijelovima, te spomenutom nemogućnošću širenja posjeda. Upravo je ovo zadnje tijekom 19. st. postajalo sve veći problem, budući da su veliku većinu obradivog prostora zauzimala latifundijska vlastelinstva Belje i Darda.⁶¹ K tome, za razliku od druge polovice 18. st., veći dio 19. obilježen je agrarnim krizama uzrokovanim globalizacijom tržišta i padom cijena poljoprivrednih proizvoda.⁶² Ekstenzivno-feudalni način agrarne proizvodnje, temeljen na ljudskom radu, postao je nerentabilan, pa vlastelinstva, ponajviše od zadnje trećine stoljeća, počinju sve više ulagati u proizvodnu tehnologiju, mehanizaciju, izgradnju željezničke mreže i sl.⁶³ Početkom 20. st. – identični se proces odvija i danas – Baranja se našla u situaciji da je, s jedne strane, izrasla u poljoprivredno iznadprosječno razvijenu i produktivnu pokrajinu,⁶⁴ dok je istodobno bila obilježena problemom viška radne snage, odnosno nemogućnošću bilo modernizacije malih gospodarstava, bilo deagrarizacije većeg broja ljudi.⁶⁵

Na stanovništvo Baranje ove su se okolnosti odrazile snažno i daleko-sežno, tim više što se radilo o prostoru sociokulturno „sklonom“ razmjerno

⁵⁹ László Katus: „Die Probleme des Demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg“, u: Gábor Erdödy, ur., *Demographie, Bevölkerungs- und Agrarstatistik* (Budapest, 1982), 74; Zsuzsa Széman, „Die Herausbildung und Auflösung der Großfamilie in Ungarn“, *Zeitschrift für Soziologie* 10 (1981), 1, 101-102.

⁶⁰ Katus, „Die Probleme“, 75; Széman, „Die Herausbildung“, 104; Rudolf Andorka, „La prévention des naissances en Hongrie dans la région ‘Ormansag’ depuis la fin du XVIIIe siècle“, *Population (French Edition)* 26 (1971), 1, 74.

⁶¹ Samo se „Belje“ prostiralo na preko 700 km². Uoči Drugog svjetskog rata u rukama sitnih posjednika nalazilo se 6.088 ha poljoprivrednih površina, dok je pod veleposjedima bilo 62.790 ha ili 91 % (Vladimir Leko i Irena Lajoš, „Opće privredne prilike u Baranji 1918.-1985. godine“, u: *Tri stoljeća „Belja“*, 130).

⁶² Stipetić, „Agrarno-ekonomski okviri“, 159.

⁶³ Isto, 163.

⁶⁴ Usp. Mariann Nagy, „A Délkelet-Dunántúl (Baranya és Tolna megyék) helye a magyar agrárium térszerkezetében a 20. század elején“, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 46-47 (2001/2002), 113-114.

⁶⁵ Iako je beljsko vlastelinstvo zauzimalo 30 % površine županije, na njemu je bilo manje od 20 % njene industrijske populacije (Klára T. Mérey, „Razvoj industrije i trgovine na teritoriji beljsko-dardanskog gospodarstva od polovine XIX stoljeća do I svjetskog rata“, u: *Tri stoljeća „Belja“*, 112). Usp. i: Stipetić, „Agrarno-ekonomski okviri“, 122-124.

nižim stopama prirasta.⁶⁶ U odnosu na 1828., popis iz godine 1869. ukazuje na značajnu promjenu trendova. Naime, iako je rast stanovništva u odnosu na prethodni ovdje izloženi popis još uvijek zamjetan (45.503 stanovnika u 42 naselja), uočljiv je izrazit porast broja kućanstava (na 8.679 ili za 79 %).⁶⁷ Očito, dolazi do rastakanja zadružnih obitelji te, s tim u vezi, do snažnog pada prosječnog broja ukućana, osobito kod Hrvata-Šokaca (s 11,29 na 6,65). Prema A. Bognaru, nakon starosjedilačkih Mađara, upravo se među Hrvatima „sistem jedinca“ najbrže i najranije proširio. Nijemci su ga, tumači dalje Bognar, „prigrilirali“ posljednji, tek u vrijeme agrarne krize 1920-ih, budući da su zahvaljujući kolonizacijskim povlasticama bili imućniji.⁶⁸ Ove se pretpostavke, kao što ćemo vidjeti iz niže priložene tablice, poklapaju s našim kvantitativnim uvidima (relativna stabilnost broja ukućana u njemačkim obiteljima tijekom 19. st.). Popis 1869. ukazuje i na visok udio etnički miješanih naselja (njih 14), što se može tumačiti kao posljedica širenja mreže pustaraških proizvodnih jedinica, odnosno većeg broja najamničke, za posjed i tradiciju nevezane radne snage.

U četrdeset godina između 1869. i 1910. stanovništvo Baranje doseglo je broj od 51.620 stanovnika u 49 naselja (od kojih oko 25 % pustaraških).⁶⁹ U vrijeme tijekom kojeg je Ugarska, ušavši u etapu demografske tranzicije, narasla s 11 na 18 milijuna ljudi, stanovništvo Baranje uvećalo se za 13 %.⁷⁰ Veličina kućanstva smanjila se s 5,21 na 4,97 ukućana (uz iznimku njemačkih obitelji koje rastu s 4,98 na 5,38 članova). Udio u ukupnom stanovništvu Baranje blago je porastao, sa 16 na 17 %.⁷¹ Sudeći prema ovim pokazateljima, moglo bi se reći da se do početka 20. st. stvorila krhka, no uravnotežena demografska struktura, proizašla iz jedinstvenog spleta ekoloških, kulturnih i

⁶⁶ Već u razdoblju 1787.-1869. Baranja, s porastom stanovništva od 50,7 %, spada u red nekoliko ugarskih županija u kojima se u danom razdoblju stanovništvo nije uvećalo za više od 50-ak, pa i manje posto (npr. Zala, Borsod-Abaúj, Győr-Sopron, Nógrád, Vas, Veszprém). Međutim, 1960. ona je županija s uvjerljivo najnižim rastom stanovništva na razini 90 godina – 78,9 % (druga po redu je susjedna Tolna, čije se stanovništvo 1869.-1960. uvećalo za 107 %) (Dezső i Zoltán, *Az első*, 31). Slično je, promatramo li je i u hrvatskom kontekstu: dok se 1857.-1971. broj stanovnika Hrvatske udvostručio (rast od 99,2 %), u Baranji je rast iznosio samo 46,5 % (Bognar, „Stanovništvo“, 117).

⁶⁷ László Sebök, prir., *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* (Budapest, 2005), 22-27.

⁶⁸ Bognar, „Stanovništvo“, 102.

⁶⁹ Központi Statisztikai Hivatal. 1910. évi népszámlálás, [sv. 1]: *a népesség főbb adatai* (Budapest, 1912), str. 35-41 pdf-a.

⁷⁰ Napomenimo da je i na razini cijele države demografski najekspanzivnija rana tranzicijska podetapa trajala relativno kratko, kojih petnaestak godina tijekom 1880-ih i 90-ih (Katus, „Die Probleme“, 66). Usporedbe radi, stanovništvo Hrvatske-Slavonije (s Vojnom krajinom) u istom je periodu naraslo za 19 %, s 2,21 na 2,62 milijuna (*1910. évi népszámlálás*, 9).

⁷¹ Županija je 1869. imala 285.506 stanovnika, a 1910. godine 302.656 (Sebök, *Az 1869. évi*, 27; *1910. évi népszámlálás*, 35).

ekonomskih okolnosti koje su proizvele neku vrstu efekta demografske tranzicije bez njene stvarne pojave.

Zaključak

Dvadesetostoljetno „doba ekstrema“ drastično je izmijenilo i znatno kompaktnije, homogenije i brojnije sociodemografske strukture, pa kako ne bi Baranju. Ovdje se, zaključno, postavlja pitanje: mogu li se uopće, nakon iskustva četiri države, tri rata i dvije okupacije, nakon najmanje četiri vala iseljavanja i doseljavanja – sve u stotinjak godina – povlačiti ikakve konzekvence i pouke temeljene na historijsko-demografskoj analizi „stare“ Baranje? Zapravo i da. Zato što, da se izrazimo u duhu „nepoderive“ klasifikacije F. Braudela, upravo kad se nađemo u moru mnoštva prolaznih događaja i srednjoročnih konjunktura, do izražaja dolazi postojanost tzv. struktura dugog trajanja, dubinskih povijesnih procesa čiji se tihi i neumitni rad odvija neovisno o površinskom talasanju. U tom smislu, možemo reći da smo ovim radom ilustrirali „dvije i pol“, nazovimo ih, strukturne epohe baranjske povijesti. Prva od njih opisana je pregledom sociodemografskih kretanja u osmanskome periodu. Radi se u osnovi o tisućljetnom, predmodernom agrarnom odnosu stanovništva, društva i prirode: ciklička kretanja, proizvodnja radi zadovoljenja i reprodukcije osnovnih egzistencijalnih i društvenih potreba, prostor skrivenih, malih sela, nekoliko strateških točaka i jednog ili dva glavna komunikacijska pravca. Mada njen razvoj seže unazad tristotinjak i više godina, načelo druge epohe još nam je bolje poznato, jer smo i sami u njoj rođeni: napučiti, iskrčiti, isušiti, eksploatirati i podložiti društvu, državi ili kapitalu, ovisno iz kojeg trenutka i kuta gledamo. Promatrano iz današnje Baranje, koja će u roku nekoliko godina premašiti svoje demografske vrhunce s prijelaza 18. u 19. stoljeće, samo u suprotnom smjeru, može se reći da je i ova, *antropizacijska* epoha u najmanju ruku došla u pitanje. Treću, međutim, zasad tek naslućujemo, više fragmentarno nego polovično, više kroz potrebu i nadu nego kroz obrise konkretnog plana ili *know how*-a. Izgledno je da – pod uvjetom da se protiv takvog razvoja ne pobuni – u njenom središtu više neće biti čovjek. Koliko ruku treba automatiziranoj beljskoj farmi? Koliko osoba može zaposliti tradicijski obrt ili kulturno-turistička atrakcija? Vrlo malo. Kolika se masa novca može uliti u lokalnu ekonomiju posredstvom njihovih plaća? Još manja. Sve ovo navodi nas na otvaranje još jednog pitanja, zasad bez pojma o mogućem odgovoru: preobražavamo li danas, dugoročno gledano, Baranju u rijetko naseljenu, ali relativno bogatu pokrajinu (nalik sjevernoameričkom selu), ili je pak degradiramo prema stanju krajnje, opustošene periferije?

Tablica 1: Pregled naselja i stanovništva Baranje od 16. do početka 20. stoljeća⁷²

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.	
	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija	Kućā	Etnija
Adorján ⁷⁴			8															
Almás ⁷⁵	2	Mađ ⁷⁶																
Árki ⁷⁷	26		10															
Baranjsko Petrovo Selo (Pétárda)	31		16	Hrv	15		40		64	565	75	884	158	1072	191	943		
Batina (Kisközseg)					5	63		129	755	234	1307	M-Nj-H	393	1752	646	2746		
Beli Manastir (Pélmonostor)	40		25		6	7	123	Njem	181	932	184	1678	Nj-Srb	268	1532	421	2306	

⁷² Napomene: Uz sve u tekstu navedene izvore, za izradu tablice konzultiran je i: Šašlim, „Stanovništvo“, 125-127, tj. ondje priložen pregled baranjskoga stanovništva od druge polovine 19. stoljeća do početka 21. st. Vezano za mađarske nazive naselja, ponajviše smo konzultirali: Krešimir Mederal-Sučević, „Usporedni pregled hrvatskih i mađarskih baranjskih ojkonima“, *Folia Onomasica Croatia* 15 (2006), 173-289. U tablici nisu navedena sva naselja zabilježena u Baranji 16.-20. st., nego samo ona koja u godinama koje smo obradili bilježe naseljenost. U slučaju da se naselje nije održalo do 20. st., zabilježen je samo njegov mađarski naziv. Inače su mađarske inačice imena navedene u zagradi.

⁷³ Popis 1910. ima tendenciju vođenja Šokaca kao zasebne narodnosti, tj. u kategoriji „ostalih“, vjerojatno kako bi u većem broju naselja bila konstruirana relativna mađarska većina (usp. 1910. évi népszámlálás, str. 36 pdf-a).

⁷⁴ Sjeveroistočno od Kneževih Vinograda (Pataky, „Nestala naselja“, 36).

⁷⁵ Vjerojatno sjeverno od Vardarca (isto).

⁷⁶ Boja „kućice“ označava većinsku etniju u pojedinom naselju (ca. >70% udjela u stanovništvu). Naselja s nižim udjelom većine, označili smo kao miješana, što je i naznačeno većim brojem kracica (npr. M-Nj-Hr: Mađari, Nijemci i Hrvati). Radi se o približnom i pojednostavnjenom, okvirnom markiranju, budući da su u praksi svim naseljima živjeli pripadnici najmanje triju narodnosti (uključujući Židove i/ili Rome). Pojednostavnili smo i u smislu provlačenja nedvosmislenih nacionalnih oznaka na čitav razmatrani period, iako one u stvarnosti dugo vremena nisu imale današnji identifikacijski značaj (ovo pogotovo vrijedi u slučaju Hrvata i Srba).

⁷⁷ Zapravo su postojali Gornji i Donji Árki, u zoni glavnog baranjskog puta nedaleko Karanca (Pataky, „Nestala naselja“, 36).

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.	
	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Br. st.	Kuća	Etnija	Br. st.	Kuća	Etnija
Besztrenc ⁷⁸	13																	
Bilje (Bellye)			100		20		25		56		189		1023	282		1242	241	1108
Bolnan (Bolmány)	30		45		11	Srb	25		91		138	1033	144	287		1597	339	1809
Branjina (Kisfalud)	6		6		17		16		103		183	928	187	335	Nj-Srb	1425	325	1509
Branjin Vrh (Baranyavár)	10		10		10		15		76		98	813	123	1420		1691	304	1496
Burgungya ⁷⁹	4																	
Busklica (Gétmonostora/Gáta) ⁸⁰			8										12	?				
Camafalva ⁸¹			35															
Csatár ⁸²	16		10				3											
Cséhogat ⁸³	4		1										5	?				
Csemény ⁸⁴	13		19												15	55	Srb-Nj?	

⁷⁸ Selo-blizanac slavonskih Bistrinaca, smješteno s baranjske strane Drave (isto, 38).

⁷⁹ Jugozapadno od Suze (isto, 39; Payr, „Opis“, 114).

⁸⁰ Sjeverno od Kneževa (Payr, „Opis“, 103).

⁸¹ Između Kopačeva i Bilja (Pataky, „Nestala naselja“, 40).

⁸² Jugozapadno od Zmajevca (isto).

⁸³ Istočno od Podolja, na zapadnom dijelu Banskog brda (isto, 41; Payr, „Opis“, 116).

⁸⁴ Između Jagodnjaka i Novog Čemince (Pataky, „Nestala naselja“, 41; Sebök, *Az 1869. évi*, 23).

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.		
	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija
Csipánfalva ⁸⁵	9																		
Čeminac (Laskafalu)		37							61		116	601	115	890	195	1130	250	1277	
Danóc ⁸⁶	122																		
Darda (Dárda)	8		58		25		119	Nj-Sib	214	1192	277	1964	523	2358	498	3080			
Dolina-Vörös ⁸⁷													42						
Draž (Darázs)			30		43		128		169	1268	168	1798	257	1817	495	2259			
Duboševica (Dályok)	8	12	14		17		93		130	1132	150	1802	273	1948	396	1913			
Gajíc (Márok)	19	26	15		19		48		73	697	blj. 57	973	168	1203	252	1266			
Gložđe (Glosgye) ⁸⁸															5	21	Hr-Sib		
Grabovac (Alberfalu)													103	485	158	768	217	1207	
Hálé/Halbot ⁸⁹	15	28																	
Hencse (Novi Bezdán-Új-Bezdán) ⁹⁰	9														90	415	116	596	

⁸⁵ Ili u okolici Zmajevca (Patak, „Nestala naselja“, 41), ili Sároka (Gattermann, *Die Baranya*, 281). U potonjem slučaju, radi se o selu u današnjoj Mađarskoj.

⁸⁶ Sjeverno od Gajića. Radilo se o velikom selu, u osmansko vrijeme i trgovištu. No, 1680-ih doživljava potpuni egzodus. U spomen na nestalo naselje, ali i kao pokušaj objedinjavanja okolnih, sada šokačkih sela, na njegovom se mjestu početkom 1720-ih podiže crkva sv. Petra i Pavla (Payr, „Opis“, 117).

⁸⁷ Svratište i predio u okolici Baranjskoga Petrovog Sela (Sršan, *Kanonske vizitacije*, 341).

⁸⁸ Okolica Bolmana (Sebök, *Az 1869. évi*, 22).

⁸⁹ Južno od Belog Manastira (Patak, „Nestala naselja“, 43).

⁹⁰ Prema Patakyju („Nestala naselja“, 44), između današnjeg Novog Bezdana i Baranjskog Petrovog Sela. Prema Mažuranu („Zbirni popis“, 178), radi se o lokalitetu kasnijeg Novog Bezdana.

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.	
	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Br. st.	Kuća	Etnija	Br. st.
Jagodnjak (Kácsfalu)	20		25		17		22		93		146	1286 Srb-Nj	249	1871	400	2157	451	2462
Jasenovac (Őbölpuszta)																		
Kalandoš (Kalandos)⁹¹													4					
Kamenac (Kő)	27		38		10		9		30		55	309	76	434	108	446	103	369
Karanac (Karancs)	43		82		3		38		96		203	1062	249	1786	326	1387	341	1665
Kaz²														13				
Keselyű⁹³															148	617		
Kneževi Vrh. (Hercegszőlős)	55		85		28		29		142		237	1287 Mad- Srb- Hr	bilj. 57	1490	425	2048	473	2259
Kneževo (Főherceglak)														185	174	721		823
Kopačevo (Kopács)			97		34		39		90		156	787	170	1129	266	1422	248	1187
Kotlina (Seps)	12		22		16		20		84		129	626	126	779	222	1014	254	1047
Kozarac (Kestend)											74	334	67	370	87	436	117	638
Kozjak (Keszkenyerdő)																		261
Luč (Lőcs)	8		18		13		13		100		123	1114	122	1257	220	1172	235	1138
Lug (Laskó)	242		211		36		31		80		150	842	172	1159	296	1358	420	1584

⁹¹ Istočno od Zmajevca (Sršan, *Kanonske vizitacije*, 99; usp. *Glas Slavonije*, <http://tinyurl.com/zeqb3pc>, pristup: 10. 06. 2016.).

⁹² Također u okolici Zmajevca (možda pristanište Kazuk na Dunavu?) (Sršan, *Kanonske vizitacije*, 99).

⁹³ Južno od Belog Manastira (Pataky, „Nestala naselja“, 44).

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.		
	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija
Majske Međe (Szeglak)																			
Mece (Mecepuszta)																			
Mihálykereke⁹⁴	11		7																
Mirkovac (Frigyesföld)																			
Mitrovac (Mitrár, Mitvárpuszta)⁹⁵	9		5																
Nána⁹⁶	16		8																
Novi Bolman (Ujbolmány)																			
Novi Čeminac (Ujlaskafalu.), u srednjem vijeku Kálnás⁹⁷	10		8																
Novo Nevesinje (Botond)																			
Peterd⁹⁸	7		5																
Petres⁹⁹																			

⁹⁴ Jugozapadno od Kozarca (isto, 46; Gattermann, *Die Baranya*, 399).

⁹⁵ Između Grabovca i Luga (Gattermann, *Die Baranya*, 402; Pataky, „Nestala naselja“, 46).

⁹⁶ Istočno od Suze (Pataky, „Nestala naselja“, 47).

⁹⁷ Isto, 46. Godine 1869. popisan, čini se, kao Kis-Laskafalu (Mali Čeminac) (Sebők, *Az 1869. évi*, 23).

⁹⁸ Istočno od Podolja, u pogrđu (Pataky, „Nestala naselja“, 48).

⁹⁹ U okolici Bilja (Sršan, *Kanonske vizitacije*, 9).

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.					
	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija	Kuća	Br. st.	Etnija			
Petlovac (Baranyaszentistván)									68		117	539		100	802		172	962				
Podolje (Nagybodolya)	9		8		14		12		53		66	413		53	399		219	999		1315		
Podravje (Eugenyfalva, Jenőfalva)			0						27		29	176		26	225		88	435		375		
Podunavje (Dunaipuszta)																				125	?	
Popovac (Baranyabán)	15		19		20		37		238		290	1422		278	1649	Njem-Srb	461	2233		564	2555	
Rév ¹⁰⁰	6																39	138	M.S-(N)?			
Sarok-Erdő ¹⁰¹															5	?						
Sharvashacz ¹⁰²															5	?						
Sudarás (Szudarás)	10		8																		141	?
Surok-Sarkafalu ¹⁰³	12		18																			
Suza (Csuzsa)	20		24		5		17		73		115	681		168	994		230	1077		288	1262	
Szárkány ¹⁰⁴	27		28																			
Szentmiklós ¹⁰⁵	8		5																			

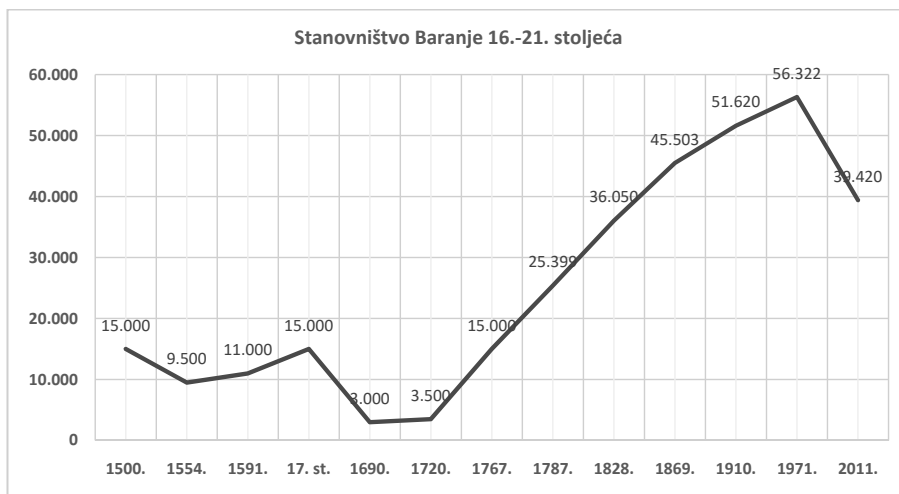
¹⁰⁰ Sjeverno od Kozarca (Pataky, "Nestala naselja", 49).¹⁰¹ Okolica Bilja (Sršan, *Kanonske vizitacije*, 9).¹⁰² Okolica Zmajevca (isto, 99).¹⁰³ Južno od Jagodnjaka, uz dravski rukavac (Pataky, "Nestala naselja", 50; Gatterman, *Die Baranya*, 469).¹⁰⁴ Južno od Belog Manastira (Pataky, "Nestala naselja", 49).¹⁰⁵ U blizini Branjinog Vrha, uz Karašicu (isto, 51).

	1554.		1591.		1690.		1720.		1767.		1785.		1828.		1869.		1910.	
	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija	Kučā	Etnija
Szigetfalu ¹⁰⁶	2																	
Širine (Braidaföld)																		
Šumarina (Benge)		15		8		18		24		228		40		364		355	76	310
Švajcarnica (Őrhely)																		
Tikveš (Tököspuszta)																		19
Topolje (Izsép)		17		43		94		130		1075		131		1543		1655	320	1600
Torjanci (Torjanc)						22		36		324		33		434		684	146	769
Tvrđavica (Kisdarda)								19		111		26		175		226	53	302
Ugiješ (Ötvös) ¹⁰⁷		1																288
Ugszénaszeg-Újfalú/																		
Ugafalva ¹⁰⁸	135																	
Vardarac (Darócz)		72		33		75		123		606		141		811		970	211	954
Vék	14	50																
Vemely														9		?		
Zmajevec (Vörösmart)	24	53		26		134	M-Nj	299		1409		348		1469		2200	479	2246

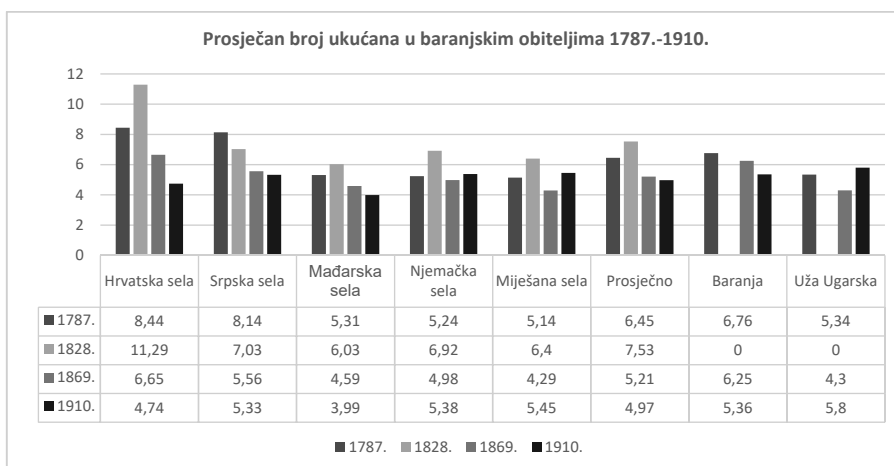
¹⁰⁶ Jugozapadno od Bilja, u blizini Sulejmanovoga mosta (isto, 51).

¹⁰⁷ Usp. Mederal-Sučević, „Usporedni pregled“, 183.

¹⁰⁸ Istočno od Draža (Pataky, „Nestala naselja“, 53).

Graf 1: *Projekcija/pregled kretanja stanovništva Baranje od 16. stoljeća do danas***Tablica 2:** *Projekcija/pregled gustoće naseljenosti Baranje od 16. stoljeća do danas*

	1500.	1554.	1591.	17. st.	1690.	1720.	1767.	1787.	1828.	1869.	1910.	1971.	2011.
St./km²	13	8,27	9,58	13	2,61	3,04	13	22,12	31,4	39,63	45	49	34,33

Graf 2: *Projekcija/pregled kretanja broja ukućana u baranjskim obiteljima 1787.-1910.*¹⁰⁹

¹⁰⁹ U tablici uz graf za broj ukućana na razini županije i Ugarske 1828. stoji 0. Ne radi se, naravno, o nuli, nego o tome da nismo uspjeli pronaći podatak.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori:

Baranya megyei levéltár [Arhiv Baranjske županije], Pečuh. *Conscriptio regnicolaris 1828.*, sela: *Petárda* (249), *Darázs* (44), *Dályok* (59), *Lőcs* (182), *Nagybodolya* (25), *Baranyavár* (8), *Benge* (16), *Izsép* (45), *Torjanc* (246); mikrofilmovi xv. 15, I/22, I/23, I/24, I/25, I/26, I/27.

Objavljeni izvori:

Dezső, Danyl; Zoltán, Dávid, ur. *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787) [Prvi popis stanovništva Ugarske (1784.-1787.)]*. Budapest, 1960., URL: http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1784_elso_magyar/?pg=433&layout=s

Központi Statisztikai Hivatal. *1910. évi népszámlálásá* [sv. 1]: *a néppesség főbb adatai [Popis stanovništva 1910.: osnovni podaci o stanovništvu]*. Budapest, 1912., URL: http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/Manda/MSK/MSK_042.pdf

Kraljevinski popis stanovništva Ugarske 1720., URL: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras

Payr, Josip. „Opis Beljskog vlastelinstva 1824. godine“. U: Stjepan Sršan, prev. i prir. *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*. Osijek, 2002.

Sebők, László, prir. *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* [Podaci o vjeroispovijesti prema popisu stanovništva 1869. godine]. Budapest, 2005., URL: <http://mek.oszk.hu/05900/05936/05936.pdf>

Sršan, Stjepan. *Baranja 1785. godine*. Osijek, 1999.

Stjepan Sršan, prev. i ur. *Kanonske vizitacije: Baranja, sv. II (1829.-1845.)*. Osijek, 2004.

Terezijanski urbar za Baranjsku županiju 1767., URL: <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/>

Vass, Előd, prir. “A szekesői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása” [“Porezni popis Sečujsko-mohačkog sandžaka 1591. godine”]. U: *Baranyai helytörténetírás 1977. [Zavičajna povijest Baranje]*, ur. László Szita. Pécs, 1979.

Sekundarna literatura:

Andorka, Rudolf. “La prévention des naissances en Hongrie dans la région ‘Orman-sag’ depuis la fin du XVIIIe siècle”, *Population (French Edition)* 26 (1971), 1: 63-78.

Bognar, Andrija. „Stanovništvo Baranje“, *Geografski glasnik* 33-34 (1971/1972): 91-140.

Božić Bogović, Dubravka. *Rođenje, brak i smrt: stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*. Beli Manastir, 2013.

- Čečura, Želimir; Križovan, Zvonimir. *Školski atlas*. Zagreb, 2000.
- Filipović, Nedim. *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini (studije)*. Sarajevo, 2007.
- Gattermann, Claus Heinrich. *Die Baranya in den Jahren 1686 bis 1713: Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken*. Göttingen, 2005.
- Hammel, Eugene; Wachter Kenneth. „Vrednovanje slavonskog popisa stanovništva iz 1698. godine“, *Etnološka tribina* 19 (1996): 109-150.
- Inalcik, Halil. *Osmansko Carstvo, klasično doba 1300.-1600*. Zagreb, 2002.
- Jager, Mario i dr. „Baranja u historiografiji“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru* 8 (2011): 70-132.
- Jakopčić, Luka. *Divljina s pečatom: socioekološki sustav brodske Posavine u 18. stoljeću*. Slavonski Brod, 2016.
- Jelić, Ivan. „Povijesni aspekti nastanka granice između Republike Hrvatske i Srbije“. U: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: zbornik*. Zagreb, 1993.: 33-40.
- Karaman, Igor. „Osnovna obilježja imanja Belje i Darda u sastavu kasnofeudalnih kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918. godine“. U: *Tri stoljeća „Belja“: zbornik*, ur. Dušan Čalić. Osijek, 1986.: 77-92.
- Katus, László. „Die Probleme des Demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg“. U: Gábor Erdödy, ur. *Demographie, Bevölkerungs- und Agrarstatistik*. Budapest, 1982.: 61-87.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske*. Zagreb, 2007.
- Korunić, Petar. „Stanovništvo Hrvatske 1802. godine“, *Historijski zbornik* 66 (2013), 1: 47-54.
- Leko, Vladimir; Lajoš, Irena. „Opće privredne prilike u Baranji 1918.-1985. godine“. U: *Tri stoljeća „Belja“*: 120-135.
- Marjanović, Dragutin; Mađar, Stjepan. „Odvodnja područja Baranje i poljoprivrednih površina ‘Belja’“, u: *Tri stoljeća Belja*: 32-39.
- Matišić, Mislav; Pejnović, Dane. „Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske“, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2015), 2: 101-140.
- Mažuran, Ive. „Zbirni popis trgovišta i sela u nahiji Baranyavar, Burunovar (Branjin Vrh) iz 1628. godine“, *Osječki zbornik* 29 (2010), 20: 177-178.
- Međeral-Sučević, Krešimir. „Usporedni pregled hrvatskih i mađarskih baranjskih ojkonima“, *Folia Onomastica Croatica* 15 (2006): 173-189.
- Mérey, Klára T. „Razvoj industrije i trgovine na teritoriji beljsko-darđanskog gospodarstva od polovine XIX stoljeća do I svjetskog rata“. U: *Tri stoljeća “Belja”*: 111-119.
- Moačanin, Nenad. *Town and Country on the middle Danube, 1526-1690*. Leiden – London, 2006.

- Nagy, Mariann. „A Délkelet-Dunántúl (Baranya és Tolna megyék) helye a magyar agrárium térszerkezetében a 20. század elején” [“Položaj županija Baranja i Tolna u okviru ugarskog agrarnog prostora početkom 20. stoljeća”], *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* [Godišnjak Muzeja Janus Pannonius], 46-47 (2001/2002): 111-118.
- Pataky, András. „Nestala naselja u Baranji do sredine 18. stoljeća“, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje* 5 (1999): 34-55.
- Skupina autora. *Lokalna razvojna strategija Baranje 2013.-2014.* Beli Manastir: LAG Baranja, 2013.
- Stipetić, Vladimir. “Agrarno-ekonomski okviri razvitka poljoprivrede Baranje i ‘Belja’ u minula tri stoljeća“. U: *Tri stoljeća „Belja“*: 149-168.
- Széman, Zsuzsa. „Die Herausbildung und Auflösung der Großfamilie in Ungarn“, *Zeitschrift für Soziologie* 10 (1981), 1: 98-108.
- Šašlin, Pavo. *Stanovništvo Baranje: obilježja i procesi.* Samobor, 2005.
- Šundalić, Antun. “Osiromašivanje i nerazvijenost – Slavonija i Baranja u očima njezinih stanovnika”, *Socijalna ekologija* 15 (2006), 1-2: 125-143.
- Tímar, György. „Demografska povijest Baranje do 1910. godine“. U: *Tri stoljeća „Belja“*: 40-64.

Summary

POPULATION OF THE SOUTHEASTERN BARANYA FROM THE 16TH TO THE EARLY 20TH CENTURY

The paper analyses demographic dynamics of southeastern (or Croatian) Baranya from the 16th to the (early) 20th century. The first period (16th-17th c.) corresponds to premodern, cyclical demographic patterns (reign of periodical „ups“ and „downs“). Between 15th and mid 18th c., southeastern Baranya's demographic „ups“ had probably never breached a threshold of 15.000 inhabitants. On the other side, „downs“ were more dramatic (down to 9.000 souls after Ottoman invasion in the 16th, and to 3.000 after Austrian in the late 17th c.). From the 16th c. onwards, continuous source of Baranya's demographic regeneration had been immigrations of South Slavic settlers from the south (which gradually changed it from Hungarian to predominantly South Slavic ethnic space). Because of the Slavic (and German) immigration – so mostly mechanical growth of the population – during the last third of the 18th c. most expansive era of southeastern Baranya's demographic history had begun. Between 1767 and 1828 its population grew from ca. 15.000 to 36.000 people (for 140%). However, the population „boom“ of the 19th and 20th c. bypassed it, as the area belonged to Transdanubian regions known for their one-child system. From 1869 to 1910, while whole of the Hungary grew from 11 to 18 million people, population of the southeastern Baranya increased for mere 6.000 people, or 13% (from 45.500 to 51.600). After reaching an absolute population peak in 1971 (56.000), from the 1990s a dramatic downfall began. In 2011 Croatian Baranya counted 39.400 inhabitants which, in terms of population, reverted it back into the early 1830s. Therefore, in its final conclusion, the paper implies that contemporary policies and cultural practices based in a conviction that successful rural regeneration equals demographic regeneration, (re)traditionalisation, etc., are questionable, since it is obvious that changes that have happened so quickly and abruptly cannot simply be undone, nor can former, „anthropocentric“ socio-demographic ways be restored.

Main appendix of the paper is a detailed population table for all of the southeastern Baranya settlements from the 16th until 20th century.

Keywords: population, Baranya, historical demography, 16th-20th centuries, rural development, depopulation

Kontakti autora:

Luka Jakopčić, Recider projekt d.o.o., Ljerke Šram 4, Zagreb
e-mail: recider@recider.com

Mislav Matišić, Regionalna razvojna agencija Slavonije i Baranje, S. Radića 4, Osijek
e-mail: mislav.maticic@gmail.com